

ФИЛОЗОФИЈА, ТЕОРИЈА, НАСТАВА ИСТОРИЈЕ

Академик Бранко Павићевић

УМЈЕТНИЧКИ И ИСТОРИЈСКИ ЛИК ВЛАДИКЕ ДАНИЛА *

О утемељивачу династије Петровић-Његош, владици Данилу, почело је интересовање историјске науке још средином прошлог стољећа. А од краја деведесетих година настале су о томе занимљиве расправе и полемике. Њих је отворио Иларион Руварац својом знаменитом МОНТЕНЕГРИНОМ. Његово је дјело публикувано прије скоро 100 година (1899). Аутор тада вјероватно није ни слутио да ће протећи читаво једно стољеће, а да расправа о свим покренутим питањима неће бити окончана.

Ова занимљива научна расправа обогатила је нашу историографију и окренула је са романтичарских на критичке позиције. Она је употпунила наша сазнања о једном важном раздобљу европске историје, кад је и Црна Гора снажно закорачила у токове источне политике великих европских држава.

На размеђу два значајна стољећа, кад је почело узмицање из Европе некад моћног троконтиненталног Османског царства, дошао је на чело Црне Горе владика Данило, личност која је окренула развој ове малене земље новим смјеровима. Рођен је 1670, како тврди један, или 1672, како сматра други, али не 1684, како наводи трећи истакнути аутор. Син је

* Бесједа на трибини у Подгорици 16. 06. 1997.

Шћепца Калуђерова Петровића и представља пету генерацију од Петра Шћепанова, по коме су некадашњи Хераковићи и прозвати Петровићима, а не по Калуђеру Петру, како мисли велики број аутора. Од родоначелника ове породице, Херака Хераковића, досељеног из Босне 1441, како се даде закључити из недавно објављених нотарских забиљешки Которског државног архива, Данило је десета генерација.

Данилово мирско име је Никола (Нико).

Кад је замонашен - не може се установити.

Имао је и два брата - Дамјана и Рада. О Дамјановој дјелатности има говора у неким најновијим историјским студијама, док је Раде добио посебно мјесто у *Горском вијенцу*.

Кнез Лука Петровић и сердар Саво Петровић, које већина аутора проглашава за Данилову рођену браћу, само су његови блиски рођаци.

Да ли је Данило, пошто се замонашио, добио и звање архимандрита, прије него што је на земаљском збору 1697. изабран за владика, не види се из оновремених извора. Поуздано се само зна да је његов избор извршен и због бојазни да ондашњи пећки патријарх Калиник, назначен на српски патријаршијски престо султановом наклоношћу, не доведе свога човјека на чело Цетињске митрополије, што се није смјело допустити. Уосталом, земаљским пословима су тада управљали народни прваци, што их је на друштвену-сцену истурило једно тешко вријеме, у коме се највише цијенила спремност да се не узмиче пред Турцима. У том погледу су се посебно истицали Петровићи - Његоши, а међу њима синови Шћепана Калуђерова - Дамјан, Лука и Данило.

О физичком лику владике Данила постоје два ликовно-умјетничка свједочанства. Прво је барелеф на једном црквеном звону, чији је отисак прије неколико деценија публиковао Ристо Драгићевић. Друго је слика коју је непознати умјетник израдио у Бечу, по Његошевим упутствима, уочи штампања *Горског вијенца*. Њу је владика објавио испред уводне странице првог издања *Горског вијенца*.

Ко је аутор барелефа - не зна се, а за портрет уз прво издање *Горског вијенца* може се претпоставити да је дјело Анастаса Јовановића. Барелеф представља владика Данила као човјека маркантних црта и енергичног карактера. Лик с портрета из *Горског вијенца* је идеализиран и, рекло би се, прављен по Његошевим строгим упутствима, да би био у складу с утисцима које читалац добија на основу стихова *Горског вијенца*. Његош је очевидно желио да главну личност свог спјева прикаже као човјека с којим се нико други у његовој земљи није могао упоредити, интелектуално и морално толико надмоћан да је уз њега могао стати једино

игуман Стефан, личност више налик на полубога него на човјека. А такав владика Данило морао је бити, како је Његош резонувао, и образац мушке љепоте.

Да би се потпуније схватио значај историјског наслеђа на које се ослонио владика Данило, треба поћи од историјског факта да је Црна Гора више од једног стољећа, последице пада по османску врховну власт, живјела у својеврсној осами, релативно изолована од словено-српског залеђа, користећи под Османлијама широку аутономију: и племенску, и нахијску, и земаљску. Њено специфично и својелико племенско устројство подстицало је и развој самосвијести Црногораца, о чему су изrekli занимљиве судове најистакнутији представници наше модерне историјске науке. Кад су из те осаме покушали да изађу на почетку кандијског рата, Црногорци су већ били народ за себе. Њихова схватања о себи и њихова филозофија даљег ослободилачког рата против Турака дошли су снажно до изражаја у знаменитој петицији из фебруара 1648, упућеној Млетачком сенату. Њу су потписали црногорски митрополит и 10 најистакнутијих народних првака у име шездесетак земаљских старјешина. Млетачком сенату је изражена спремност да Црногорци признају покровитељство Републике над њиховом земљом, а да им се за узврат омогући да бирају свога свјетовног господара, гувернадура, који би обављао све управне, политичке и судске функције, да им се материјално омогући да имају сталну земаљску наоружану гарду од 500 људи, из реда 6.000 оружаника, колико су их тада имали, да им се загарантује право да добију државне заставе и државни печат, као симболе народне самосталности и самобитности. Идеје изложене у овој петицији дошле су посебно до изражаја у доба Морејског рата. Велики црногорски устанак на почетку овог рата, обиљежен је отвореним захтјевом да се радикално измијени однос црногорског народа према Османском царству. Владика Данило је био дјечак кад је започет овај рат. А у току тог значајног европског војевања сазрио је до мјере да му народ на општем збору повјери дужност земаљског предводника.

По формалном окончању Морејског рата Црногорци нијесу престали са оружаним акцијама. Њихове чете су наставиле да дјелују на широким просторима херцеговачког санцака и скадарског пашалука. Оне су упадале и на дубровачку територију. У том погледу су најпознатије биле чете из Катунске нахије. Једно вријеме Дубровчани су плаћали данак Катунјанима.

Црногорско четовање је било систем војевања, против кога османска војна доктрина није могла пронаћи одговарајући систем за одбрану. Народни пјевачи новијих црногорских циклуса, говорећи о чети као најефикаснијем виду оружане борбе против Турака, снажним умјетничким језиком означили су мјерила за пријем у дружине. Многи истраживачи, који

су те стихове наводили у својим редовима, неоправдано су прекидали цитирање баш на оним мјестима која се нијесу смјела испуштати:

"Који може уз Херцеговину,
По три дана о лули дувана,
А четврти о буковом лишћу".

Док је владика Данило боравио у Аустрији, османске власти у херцеговачком и скадарском санцаку су започеле изградњу система фортификација око немирне земље, подижући градове и утврде у виду безбједоносног прстена, постављајући у њима одлучне заповједнике. Тако су за команданта Никшића именовали Реџеп-пашу Шејића, а за заповједника у Скадру Ходаверди-пашу Махмутбеговића. У том одбрамбеном систему посебну улогу је имала Ријека Црнојевића, са заповједником Мустај Челебијом, кога савременици владике Данила, још од деведесетих година седамнаестог стољећа, називају "псом Мустафом".

По повратку из Сечуја, владици није требало много времена да запази да је схватања Црногораца тешко било довести у склад с политичким настојањима Османлија, приправних да и најсуровијим методама сачувају државне границе, успостављене послје Карловачког мира. На овом дијелу Балкана, Турцима је посебно било стало до тога да ослабе утицај побуњене Црне Горе на становништво Херцеговине и брдских племена. У том погледу османске власти су очекивале подршку исламизираних Црногораца. Због тога је владика Данило, убрзо по повратку из Сечуја, донио одлуку о истрази своје исламизираних браће. То је био судбоносан догађај за Црну Гору и јединствен у ослободилачким покретима балканских Словена.

О Бадњој вечери нема, додуше, много оновремених историјских извора, али и онај број који нам је доступан довољан је да се закључи да њу Његош није измислио и заступао ради династије Петровића, већ је само божанском лексиком своје надмоћне поезије проговорио о догађају који је судбоносно означио даљи историјски ход његове земље и његова народа. Кад се данас, послје стогодишњих расправа о Бадњој вечери, чине покушаји да се саопшти прави, критички суд о цјелокупној научној литератури и изворима на којима је та литература заснована, треба констатовати да је о томе праву ријеч изрекао Ристо Драгићевић у својој студији о Бадњој вечери. У њој је истакао и прихватио гледање Павла Поповића који је мишљења да је истрага потурица права унутрашња револуција, која је до тада прилично разједињена црногорска племена претворила у црногорски народ, с јасним опредјељењем да изгради своју самосталну државу. А што се тиче Руварчевог резонавања, Драгићевић је закључио: "Из наведених извора очигледно је да се не може одржати ни један закључак Илариона Руварца о истрази потурица у Црној Гори".

Обрачун са исламизираним Црногорцима одиграо се у вријеме кад се на политичком хоризонту Европе уздизао руски чинилац. Свако на Балкану ко је тада умио визионарски да резонује цијенио је да ће од нарастања руског војног колоса и те како да зависи даља судбина балканских Словена. А кад је сверуски император почетком XVIII стољећа започео рат са Османским царством, прва му је брига била да пошаље своје изасланике код владике Данила и његове браће. Њихов долазак је отворио нову страницу у руској источној политици, а Црногорце и њиховог владикау натјерао да послуже јулског договора (1711) на Ловћену припреме општи устанак на релативно широком простору брдских племена и Херцеговине и да започну с Турцима рат до истраге.

У Цариграду нијесу сједјели скрштених руку, па је посебним султановим ферманом заповијеђено некадашњем босанском везиру Ахмет-паши да са армијом од преко 39.000 војника крене на Црну Гору, разори Цетињски манастир и ухвати свакога ко не буде спреман да изрази покорност султану. Сераскерове трупе су изашле на Цетиње, тамо разориле манастир, али су у повлачењу од Цетиња до Љешкопоља претрпјеле такве губитке да је то изазвало гњев на Порти, а код Црногораца улило наду да могу успјешно водити и фронтални рат с великим османским војскама. О овој побједи, познатој под називом битка на Царевом Лазу, објављено је недавно писмо Михаила Милорадовића, чији је садржај дефинитивно разбио мистерију око овог догађаја, коју су неки аутори створили једностраном интерпретацијом оновремених историјских свједочанстава. Битка на Царевом Лазу, вођена под командом владике Данила и Михаила Милорадовића, представља прву велику побједу над Турцима у новијој историји балканских Словена.

Побједа на Царевом Лазу дала је Црногорцима моралну снагу за даљи ослободилачки рат. Док је очекивао резултате својих изасланика у Петрограду, а најзначајнија је, дакако, била четврта делегација, на челу с владичиним братом Дамјаном Шћепчевим Петровићем, владика Данило рјешава да се у земљи изабере земаљски суд од 16 истакнутих народних првака, на челу с Вукотом Вукашиновићем. О дјелатности овог суда говорили су готово сви истраживачи који су се бавили овом епохом. Нажалост, о раду ове важне земаљске установе - мало се зна.

Владика Данило и Вукота Вукашиновић, предсједник општеземаљског суда или *il capitano Vucota Vucaschinovich*, како га млетачки извори називају, покушавали су да послуже Ахмет-пашиног похода направе неки договор о миру с Турцима. Црногорци нијесу много држали до таквих настојања. Њихове чете су и даље настављале с упадима на османску територију, предајући све огњу и мачу, светећи се и за недјела почињена од стране Ахмет-пашиних трупа. О тој крвавој стварности свје-

дочи и једно писмо пећког патријарха Мојсија Чурле, упућено крајем 1713. Вукоти Вукашиновићу. С извињењем, навешћу његов садржај нешто мало опширније него што је уобичајено у оваквим приликама, из простог разлога што се из њега добија доста снажан утисак о метежу који је тада владао на овим просторима. У патријарховом писму се између осталог, каже: "Пола сте Херцеговине опљачкали. Каква је то ваша снага? Какав је то ваш начин, да никога не остављате на миру на његовој очевини? Не знате да је и Богу дотужило ваше зло људима, те ће се и Бог разљутити на вас и послати свој гњев, разорити и убити вас, да вам се неће знати ни род ни дом. Ко сте ви да водите рат с једном премоћном царевином, у којој сте? Зато вам пишем да говорим тој свој покрајини: да престанете с тим рђавим радом и да се потчините срећном султану". У противном, наставља да пише српски патријарх, "наредићу у свој својој јурисдикцији да вас Господ Бог истражи и не да ћу вам један или два пута послати проклетство, него и сваког мјесеца, те се неће знати од вас ни род ни дом. Урадите како вас учим, идите паши, не мешајте и нас у зло без зла".

Све је било узалудно - и патријархови апели и писма, и османске истраге, и млетачки дипломатски напори, и покушај владике Данила да преко своје десеточлане делегације одврати сераскера Нуман-пашу Ђуприлића од напада на Црну Гору - султанов ферман застрашујућег садржаја изискивао је да се владика Данило и Вукота Вукашиновић с главним земаљским старјешинама похватају и доведу у Цариград. Наступила је 1714, у народном памћењу Црногораца забиљежена као "Ђуприлићева година", кад је био непосредно угрожен и сам физички опстанак житеља Старе Црне Горе, посебно Катунске нахије. Тада је владика Данило с неколико стотина Црногораца, углавном из Катунске нахије, последије безуспјешног али жилавог отпора, био принуђен да потражи уточиште у дубини млетачке територије. То су били они прегаоци, што у таквим и сличним околностима, носе "вјечну зубљу" слободе.

С млетачке територије владика је преко Сења и Ријеке отпутовао за Беч, а одатле преко Кијева и Москве за Петроград. То је било пето црногорско изасланство у Русији у току овог ратовања.

У Петрограду је владика Данило дочекан као владар слободног народа. Примео га је и император Петар I. Владика је претходно државном канцелару уручио петицију од 6 чланова. У току разговора саопштено му је рјешење о субвенцији Цетињском манастиру, о новчаној помоћи за обнову порушених цркава и манастира, дате му скупоцјене црквене ствари и царска одликовања. Како је свечано приман, и на двору и у влади, још је свечаније испраћен. Царским властима дуж пута од Петрограда до Москве,

и од Москве до Кијева и западне границе великог руског царства наложено је да се црногорском владици свуда исказују почести и поштовање.

По доласку у Беч владику је примио Евгеније Савојски и води с њим разговоре о сарадњи Црногораца са Аустријом.

Тек у априлу 1716. владика Данило се вратио у Црну Гору. Земаљске старјешине су га дочекале с пажњом, али је тада дошло до крупних разилажења међу њима у погледу схватања о даљој спољно-политичкој оријентацији Црне Горе. Још у фебруару, мимо воље владике Данила, земаљски прваци, на челу с Вукадином Вукотићем, упутили су петицију млетачком сенату о признавању покровитељства Републике над Црном Гором. Петиција је била слична оној из 1648, само су захтјеви о гаранцији статуса Црне Горе били изложени у 12 тачака. Млетачки сенат је прихватио црногорску петицију, о чему је издат посебан дуждев дукал. Приликом разговора у Венецији сазнало се да је владика Данило био против предложеног споразума. Затражено је о томе мишљење инквизитора и они су без двоумљења предложили да се црногорски владар отрује. Али тада је тешко било млетачким властима да допру до владике.

Крајем јула 1717. владика је сазвао земаљски збор. На њему је свим силама покушао да омаловажи закључени споразум с млетачким сенатом, а да истакне значај преговора у Петрограду. Оно што је из млетачко-црногорског договора посебно прихватио био је заједнички интерес у борби против Турака. Због тога је, без двоумљења, с једним бројним одредом Црногораца узео учешће у бици под Баром. Ту је показао задивљујућу храброст и вјештину у командовању.

Послије закључења Пожаревачког мира, владици Данилу је било много лакше водити самосталну политику у односу на Млечане, а своје сараднике ослобађати илузија о млетачкој моћи. Њему је сваким даном постајало све јасније да Република преживљава агонију. Због свега што се збивало на границама његове земље, покушавао је да што више учврсти идеје, на снажан начин изражене приликом оснивања општеземаљског суда. То му је остала и најважнија брига до краја живота.

И старија и новија историјска истраживања показала су да је Његош у *Горском вијенцу* створио умјетнички лик владике Данила идентичан у битним људским својствима са историјским ликом. Велики пјесник је с посебним стваралачким заносом и поетском снагом свог генија изабрао да

проговори "о историческом собитију" које је, и по историјским посљедицама и по значају, превазилазило и простор и вријеме.

Akademician Branko Pavićević

THE ARTISTIC AND HISTORICAL PROFILE OF THE BISHOP DANILO

Resume

The bishop Danilo, founder of the Petrović Njegoš dynasty, provoked a great deal of interest in history regarded as science and in art too. The interest for this magnificent historical figure has not been decreased in more than hundred years. Montenegro, with him as a leader, was considered as a part of European history, and the bishop Danilo as an important figure of his time. "Badnje veće" and "Carev Laz" are the dates and events in which his personality dominates. Thus, these events and the Montenegrin bishop in them have not become creative inspiration and scientific motif by chance.